

Експедиційний маршрут проліг від Іванової Долини, що під Костоподем, аж до зустрічі Горині з Прип'яттю – вже в Білорусі, а його загальна протяжність склала більше 200 кілометрів [3, с. 168].

В ході експедиції журналіст Іван Пашук збирав нові та невідомі історичні, літературні, фольклорно-етнографічні відомості про рівненський край. Зокрема, під час експедиції вдалося відвідати село Городець Володимирецького району Рівненської області, в якому у 40-х рр. XIX ст. проживав зі своєю родиною Юзеф Ігнацій Крашевський – відомий польський письменник. Мешканці цього села зберігали пам'ять і про українських письменників вже XX сторіччя – Авеніра Коломийця та Галину Гордасевич, життєві дороги яких пов'язані із цим надгоринським краєм. Ця експедиція на довгу пам'ять закарбувалася Іванові Пашуку, матеріали з якої він використовував у подальших дослідженнях про рідний край.

31 березня 1989 року І. Г. Пашук був обраний головою Рівненського обласного краєзнавчого товариства Всеукраїнської спілки краєзнавців (від жовтня 2008 року – Національна спілка краєзнавців України). У березні 1990 року він був делегований на перший установчий з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців, який проходив у Київському "Українському домі". Варто наголосити, що під час дебатів на з'їзді щодо назви громадського об'єднання краєзнавців саме Пашук запропонував назву «Всеукраїнська спілка краєзнавців». У подальшому він брав участь у чотирьох наступних з'їздах Всеукраїнської спілки краєзнавців. Голова Всеукраїнської спілки краєзнавців Академік Петро Тимофійович Тронько так характеризував організаторські здібності Пашука: "Саме Іван Григорович чітко і принципово на з'їздах наголошує на вирішенні багатьох злободенних проблем краєзнавчого руху Рівненщини та України" [2, с. 6].

Від часу заснування Всеукраїнської спілки краєзнавців І. Г. Пашук був членом правління і удостоївся звання почесного його члена. Це зобов'язувало до активізації краєзнавчого руху на Рівненщині. Так, очолюване ним Рівненське обласне краєзнавче товариство розгортає активну співпрацю з установами культури та освіти, залучає до свого кола все більше краєзнавців. Одним із напрямків такої співпраці стала участь у проведенні у 90-х рр. науково-практичних конференцій "Берестецька битва в історії України".

У 1991 р. краєзнавчі товариства Волинської, Житомирської, Хмельницької та Рівненської областей вирішили регулярно проводити науково-краєзнавчі конференції "Велика Волинь: минуле і сучасне". Їх проведення можна розцінювати як спільний внесок у розвиток краєзнавчого руху ентузіастів з багатьох куточків історичної Волині в умовах незалежної України. А ще Рівненське обласне краєзнавче товариство активно долучалося до організації та проведення таких краєзнавчих заходів як науково-краєзнавчі конференції "Острог на порозі 900-річчя", "Корцю – 850", "Гошанське Погориння: давнина і сучасність". Співпрацювало очолюване І. Г. Пашуком товариство краєзнавців і з редакційною групою обласної редколегії книги "Реабілітовані історією", яка проводила активну пошукову роботу і продовжує нею займатися й донині по поверненню доброї пам'яті про людей – жертв репресій радянської влади.

Організаторську роботу І. Г. Пашук поєднував і з творчою діяльністю. За своє життя, яке нагло обірвалося у вересні 2113 року, він підготував більше сотні публікацій, які представлені у багатьох краєзнавчих та наукових збірниках. На сторінках його публікацій найбільше йдеться про літературних діячів Рівненщини та ширше – історичної Волині. Для донесення детальнішої інформації про літературних митців до читачього загалу дослідник видав літературну карту Млинівщини – "Млинівщина літературна" (1992). Вагомим підсумком літературно-краєзнавчої творчості І. Г. Пашука стала "Літературно-краєзнавча енциклопедія Рівненщини".

Все своє свідоме життя талановитий педагог та заслужений журналіст України Іван Григорович Пашук збирав матеріали краєзнавчого характеру та досліджував свою рідну Рівненщину. Скільки й пам'ятає його родина, він завжди ходив з ручкою і записником, з якими не розлучався в будні та в свята, щоденно слухав ранкові новини, вів щоденник, у якому накреслював плани майбутніх досліджень і поїздок, любив працювати рано-вранці, коли домашні ще спали [4].

Отже, Іван Григорович завжди знаходився у коловороті громадських подій, намагався якомога більше донести невідомі сторінки історії Рівненщини сучасникам, розповісти про щоденні будні простого пересічного громадянина та про особистостей, призабутих історією. У щоденній громадській роботі він ніколи не знав втоми.

Незадовго до смерті Іван Григорович Пашук передав до держархіву Рівненської області чималу частку свого особистого архіву, а також матеріали, які стосуються діяльності Рівненського обласного краєзнавчого товариства. Увесь цей документальний масив чекає дослідників, здатних продовжити вивчення регіональних аспектів історії вже на новій методологічній основі.

Джерела та література

1. Булига О. С. Поєднанні Волиню. Історико-краєзнавчі нариси. Кіносценарій / О. С. Булига. – Рівне: Волинські обереги, 2010. – 232 с.
2. Вибір на все життя: До 65-річчя Івана Григоровича Пашука: Бібліогр. покаж. / [Укладач Л. М. Каленюк; Наук. ред. В. П. Ярошук; ред. Л. Г. Сахнюк]. – Рівне: Волинські обереги, 2004, - 72 с.
3. Західне Полісся: історія та культура. Випуск 4. Володимирецький район Рівненська область / [ред. А. Українець]. – Рівне: О. Зень, 2012. – 200 с., 129 іл.
4. Кидрук І. М. Пристрасть на все життя / І. М. Кидрук // Вісті Рівненщини. – 1998. – 20 лютого.
5. Краєзнавці України: сучасні дослідники рідного краю. Довідник. Випуск 1 / [ред. П. Т. Тронько, О. Г. Бажан, В. В. Врублевська, Ю. З. Данилюк, О. П. Реєнт, В. О. Савчук, А. А. Ситник, С. М. Скляренко]. – Київ – Кам'янець-Подільський, 2003. – 270 с.
6. Пашук І. Г. Краєзнавчий спілді – 10 років / І. Г. Пашук // Демократична Рівнешчина. – 2000. – 24 березня.
7. Пашук І. Г. Нове про Юрія Жилка / І. Г. Пашук // Червоний промінь. – 1976. – 6 липня.

УДК 39:[645.4:684.43](477.41/42)"19/195"

В.Сивак

НАРОДНІ МЕБЛІ У СЕЛЯНСЬКОМУ ЖИТЛІ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ КІН. XIX – СЕРЕДИНИ XX СТ.: ПОЛІЦЯ, МИСНИК

У статті на основі зібраних польових етнографічних матеріалів, наявних джерел та наукової літератури стисло аналізується один із видів народних меблів поліщуків для схову, укладання та зберігання речей і предметів хатнього та господарського користування – полицю та мисник. Прослідковуємо час їх виникнення, матеріал, розміри, форму, варіанти конструктивних з'єднань, функціональне призначення. Матеріал представлений переважно з території Середнього Полісся (межіріччя Ужга і Тетерева).

Ключові слова: Середнє Полісся, народні меблі, полиця, мисник, ложник, "божниця", конструктивні з'єднання.

The paper deals with condensed analysis certain type of polishchuck's furniture purposed for custody and storing household objects and good – shelf and plate rack – made on the base of gathered ethnography data's, available sources and scientific literature. The time of sit's appearance, material of manufacturing, size, form, tapes of construction junction, functions are traced. The data's for the investigation gathered mostly from the territory of Central Polisia (country between rivers Uzh and Theteriw).

Key words: Central Polisia, folk furniture, shelf, plate rack, "lozhnyck", "bozhnytsja", construction junctions.

Народні меблі – складова частина внутрішнього простору селянського житла, а ширше – матеріальної та духовної культури українського народу. Вони ввібрали в себе надбання минулих епох, створили органічну єдність у замкненому просторі селянської оселі. Характеризувалися практичністю, естетичними уподобаннями та консерватизмом селянина щодо їх розташування в хаті. В них відзеркалено спосіб життя, матеріальні та соціальні відносини, традиції, світосприйняття, звичаї та вірування народу.

Можна допустити, що з усіх предметів, які створювала людина, меблі є одним з найбільш недовговічних, позаяк матеріалом для їх виготовлення служила деревина, яка з огляду на її природну структуру досить легко піддавалася впливам, її нищив час та природні чинники. Ось чому їх замінювали на інші, викидали, ламали, врешті спалювали.

Житлова площа польської хати в кінці XIX на початку XX ст. була незначною, в середньому 25–30 м² [9, с. 125], тому селяни старалися раціонально заповнити її найбільш необхідними меблями та обладнанням. Деякі з них були настільки довільних розмірів, наскільки дозволяли розміри житлової частини хати. Відповідно простою була їх форма, конструкція та зовнішній вигляд. Виготовляли їх з різних порід місцевої деревини. Кожен вид меблів та обладнання мав у хаті своє усталене, вироблене впродовж віків місце.

Географічне розташування цього регіону – ліси, ріки, озера, болота, суцільне бездоріжжя століттями робили важкодоступним сполучення до сіл, а певна ізоляція стримувала соціально-економічний розвиток. Але поряд з цим ці чинники стали каталізатором якнайдовшого збереження та консервації реліктів матеріальної та духовної культури, тоді як в інших регіонах за винятком Українських Карпат, вони практично вийшли із ужитку або представлені дуже фрагментарно, особливо складові матеріальної культури [10, с. 1093].

Польові етнографічні матеріали які були головною джерельною базою статті зберігаються в архіві Інституту народознавства НАН України (усі обстежені населені пункти знаходяться в Житомирській обл. окрім с. Заруддя Іванківського р-ну Київської обл.).

У запропонованій статті, основу якої становлять матеріали польових етнографічних досліджень автора, охарактеризовано матеріал, розміри, форму та конструктивні варіанти одного із видів народних меблів поліщуків для схову, укладання та зберігання речей і предметів хатнього та господарського користування – полицю та мисник. Автор статті не має сумніву у тому, що із полиці, дошки довільної довжини, ширини та товщини розвинувся мисник. З якого часу в інтер'єрі народного життя поліщуків, як і на всій території України використовували полицю, достовірних відомостей не маємо. Гіпотетично допускаємо, що мабуть від того часу, коли почали використовувати і тесану нерухому лаву. А це може бути як стверджують археологічні дослідження Дніпровського Лівобережжя, коли “у будівлях кінця I тис. н. е. все частіше використовуються розколоті деревини (колоди) та каркасна конструкція з розташованих регулярно стовпів у кутках та посередині стін” [4, с. 108–109]. Тож допускаємо, що з цього періоду вже функціонували не тільки колени (тесані) лави, але і колени (тесані) полиці [10, с. 1096]. За матеріалами польових етнографічних експедицій, наукової літератури, збірок музеїв, на полицю поліщуки брали деревину яка росла у даному природно-географічному середовищі та якнайкраще підходила за своїми фізичними властивостями. Переважно брали сосну, ялину, рідше осику, дуб. У досліджуваному регіоні Середнього Полісся побутувало декілька її типів та варіантів. Залежно від того, в якому місці хати закріплювали ту чи іншу полицю, відповідно, вона і виконувала певні функції. Автор цієї статті схильний виокремити такі варіанти побутування хатніх одинарних полиць за їх функціональним призначенням: 1) полиці розташовані над хатніми дверима; 2) полиці розташовані над верхньою чернінню печі; 3) полиці розташовані під припечком; 4) полиці розташовані над спальним місцем – полом; 5) полиці розташовані у хаті перед лічним вікном; 6) полиці розташовані між сволоками; 7) полиці розташовані впродовж сволока; 8) полиці (“божниця”, “подбожниця”) для утримування ікон; 9) настінні полиці (“ложники”) для укладання ложок; 10) полиці кутові для утримування молитовників, свічок, свяченої води; 11) полиці-вішалки (комбіновані) під радіоприймачі, годинники, керамічні статуетки релігійного та світського змісту; 12) полиці розташовані у снігах над вхідними дверима; 13) полиці розташовані у коморі.

Побутували певні конструктивні варіанти утримування полиць: 1) на вбитих у зруб стіни хати та сволока дерев'яних кілках довільної довжини, товщини та форми – прями, конусоподібні, гачкоподібні; 2) на кронштейнах які кріпилися до зрубу хати цвяхами; 3) укладання між сволоками у гнізда кронштейнів; 4) на прибитих до стіни хати брусках; 5) на врубках-гніздах у зрубі стіни; утримування на випусках кінців сволоків. Полиці були за формою – прямокутні, квадратні, овальні, трикутнікоподібні (кутові), трапецієподібні.

На досліджуваній території полиць не декорували, лише торцеві набивні дошки полиць-“подбожниць” контурно прорізували у формі трикутноподібних зубчиків, зигзагів або профілювали. На Коростенщині малювали фарбами, переважно голубого чи зеленого кольору.

На кілки задля їх міцності поліщуки використовували тверду породу деревини – дуб, граб, ясен. Як правило кілки майже завжди виступали за передні грані полиці. В їх верхній частині залишали потовщення, щоб дошка не зсувалася. В іншому випадку два гнізда просвердлювали під кутом, тоді вставлені в них кілки як і сама полиця передньою гранню були дещо припідняті вгору.

Найдавніші одинарні полиці знаходилися в хаті на сінешній стіні та над дверима, що цілком зрозуміло – тут, біля печі, була визначена робоча зона жінки. На цю полицю, місце якої пізніше заступив мисник, накладалося розмаїте кухонне начиння [5, с. 220; 7, с. 67,68; 11, с. 467; 12, с. 15]. Наприклад, у с. Чудин (Радомишльський р-н) у хаті початку XX ст. полиця лежала на двох кілках, вставлених у просвердлені гнізда в сінешній стіні над дверима. Поряд із полицею, але на чільній стіні хати, висів мисник. У с. Злобичі (Коростенського р-ну) в хаті поч. XX ст. Ольги Хорошин (1919 р. народж.), соснова полиця займала простір уздовж напільної стіни хати та над верхньою чернінню печі. Один кінець дошки лежав на прибитому до зрубу сінешньої стіни гранчастому бруску, а інший був прибитий низу до поперечного сволока хати [3, арк. 45]. Подібно кріпили запічну полицю в с. Буки (Малинський р-н) [1, арк. 58]. На таких полицях зберігали цибулю, часник, мак, горіхи тощо.

У с. Злобичі (Коростенський р-н) в хаті, зведеної у середині XIX ст., виявлено соснову полицю (“обалюк”), завдовжки 7 м, завширшки 40 см, завтовшки 5 см, яка висіла вздовж напільної стіни хати понад спальним місцем (раніше – над “полом”) та верхньою чернінню печі. Один кінець полиці був примошений у в зарубане гніздо в причілковій стіні, інший – у зрубі сінешньої стіни [3, арк. 43]. На такій полиці раніше сохла лучина, дрова, взуття, а понад верхньою чернінню печі – цибуля, насіння тощо.

Невеликі полиці наставляли в хаті і поміж двома поперечними сволоками, розташовуючи її ближче до спального місця (с. Буки Малинського р-ну, Злобичі Коростенського р-ну) [1, арк. 58; 3, арк. 41], де зберігали дрібний інструмент, зілля тощо. Функціонували ці полиці лише в хатах з напівкуровою системою опалення.

На полицях іншого типу знаходилися ікони [6, с. 84; 8, с. 58, 61, 62; 12, с. 21]. В усіх досліджених селах їх називали “божницею”, в с. Каленське (Коростенський р-н) “подбожницею” [11, с. 467]. Виготовляли цю полицю із соснової дошки. Найчастіше її складали з двох частин, горизонтальної, завширшки 6-7 см і завтовшки 2 см для ікони, та позовжньої, завширшки 6-8 см, прикріпленої до неї. Передню частину полиці часто прикрашав профільний виріз (с. Недашки Малинського р-ну) або ж контурний виріз у формі зубчиків (с. Злобичі Коростенського р-ну) [3, арк. 43].

Усі респонденти старшого віку стверджували, що до 1917 р. ікони знаходилися на причілковій стіні хати підряд (“пудрад”) (с. Малинівка Малинського р-ну), тобто від напільної стіни до чільної. Отже, і “божничка” мала бути відповідної довжини. Зокрема, в с. Злобичі (Коростенський р-н) “божничка” сягала 3 м [3, арк. 43]. Після Жовтневого перевороту кількість ікон у хаті зменшилася, лише кілька ікон розміщували в куті хати, або в кінці причілкової стіни, що з'єднувалася з чільною. Знизу їх підтримувала маленька полиця-“божничка” (с. Велика Рача, Чудин Радомишльського р-ну, Сарновичі, Каленське Коростенського р-ну) [1, арк. 90; 3, арк. 61, 63]. У с. Заруддя (Іванківського р-ну) кутову полицю, яка підтримувала образ, називали “косинчиком” [3, арк. 85]. На маленькі кутові полиці, в яких було просвердлене гніздо, наставляли свічки (с. Малинівка, Будю-Вороб'ї Малинського р-ну,

Рубежівка Народицького р-ну) [1, арк. 31; 2, арк. 12; 3, арк. 36]. Після Другої світової війни всі перераховані варіанти хатніх полиць почали завішувати тюлевими фіранками, а “божнички” під ікони – вишиваними рушниками. Останні малювали олійною фарбою, частіше голубого чи зеленого кольорів.

Не можна оминати одинарні полиці, які знаходилися в снігах та коморі. Скажімо, в с. Обиходи (Коростенського р-ну) в хаті Ніни Сільченко (1914 р. народж.) полиця розміщувалася над дверима при вході із сніей до комори. Дошка лежала на двох виступаючих головках сволоків, які тягнулися вздовж комори [1, арк. 88]. В с. Вишевичі (Радомишльського р-ну) в хаті Тетяни Кузьменко (1909 р. народж.), полиця знаходилася в снігах над вхідними дверима і лежала на двох брусах, прикріплених до зрубу сінешніх стін [1, арк. 65].

Невелику полицю робили в снігах зліва при вхідних дверях на висоті 70 см від долівки (с. Рубежівка Народицького р-ну), один кінець якої лежав в гнізді, вирубаному у зрубі сінешньої стіни, інший – підтримував кронштейн із двох брусків [1, арк. 36]. Кінець горизонтального бруска, як і того, що його підпирав, були загнані у зруб фасадної стіни, а скріплювалися брусками цвяхом. У с. Великий Ліс (Коростенського р-ну) у хаті Марії Скуратівської (1922 р. народж.) в коморі були три полиці, на яких зберігали продукти. Аналогічні полиці виявлено в селах Обиходи (Коростенського р-ну) та Вишевичі (Радомишльського р-ну) [3, арк. 65, 87].

Поряд з описаними вище варіантами хатніх полиць в інтер'єрі народного житла поліщуків почесне місце займав навісний мисник. Вже сама назва речі засвідчує безпосереднє функціональне призначення, тобто те, що вона служила виключно для зберігання мисок, ложок тощо. У досліджуваних селах мисник частіше називали полицею, можливо тому, що він заступив її місце на сінешній стіні. Виготовляли мисник переважно із соснової, спорадично ялинової дошки. Основу його конструкції становили дві вертикальні дошки, до яких кріпилися чотири або п'ять полиць, розташованих одна над одною. Мисники були довільних розмірів, і залежало це від матеріальної спроможності селянина, точніше від кількості посуду в хаті. Іншими словами, мисник був не тільки декоративною окрасою хати, а й гордістю господині, ознакою її охайності. Зафіксований на дослідженій території фактаж засвідчив побутування двох типів мисника: а) знімного або рухомого; б) стаціонарного, конструктивно з'єданого зі зрубом, лавою. З-поміж них переважав перший тип мисника, який навішувався на закріплені в сінешній стіні дерев'яні кілки (с. Каленське Коростенського р-ну) [1, арк. 89], або на металеві гаки, вмонтовані у дверну коробку чи сінешню стіну (с. Великі Мінки, Базар Народицького р-ну, Буки Малинівського р-ну, Заруддя Іванківського р-ну) [1, арк. 52; 2, арк. 1]. Великі за розмірами мисники часто ставили на ослончики, які їх підтримували (с. Любовичі, Горинь, Іванівка Малинського р-ну, Чудин Радомишльського р-ну) [1, арк. 18, 42, 48; 3, арк. 58] на два дерев'яні бруски (с. Будо-Вороб'ї Малинського р-ну) [1, арк. 38] або знаходилися на долівці (с. Рудня-Базарська Народицького р-ну, Обиходи Коростенського р-ну) [1, арк. 55, 76].

У стаціонарних мисниках полиці одним кінцем заходили в зарізані пази у вертикальній дошці, яка часто продовжувалася аж до долівки, а інші їх кінці лежали у вирубаних у зрубі фасадної стіни гніздах (с. Рудня Базарська Народицького р-ну) [1, арк. 80]. Інколи нижню полицю мисника додатково з'єднували “замком в заріз” із лавою (с. Мелені Коростенського р-ну, хата 1867 р.) [3, арк. 1].

До найбільш давніх за формою належав навісний сосновий мисник із с. Любовичі (Малинського р-ну) [1, арк. 18] заввишки 100 см, завширшки 90 см, завширшки бічної дошки – 25 см. Його нижню і верхню полицю з'єднували з двома вертикальними дошками зарізом у прямий замок, а дві середні – були вставлені в пази, вирізані в дошках. Невеликі мисники із двома та трьома полицями зафіксовано в селах Граби, Каленське (Коростенського р-ну) [3, арк. 49].

Автор виявив і більш масивні навісні мисники з відкритими полицями завширшки та заввишки більше одного метра. Навісні масивні мисники з відкритими полицями також перегороджували по висоті однією вертикальною дошкою. Зокрема, у с. Рубежівка (Народицького р-ну) ширина цього мисника сягала 135 см, ширина – 100 см, ширина бічних дошок і полиць – 20 см [1, арк. 36]. Простір верхньої полиці вздовж перегороджувала тоненька планка, прибіта до боковин двох вертикальних дошок. Робилося це задля того, щоб миски спиралися на неї під певним кутом, а саме – до переду. Аналогічні планочки мали і менші за розмірами мисники, які частіше кріпилися у верхній полиці, спорадично у середній. Внутрішній простір навісного мисника з відкритими полицями розділяли навпіл лише в тому випадку, якщо його ширина була більшою порівняно з висотою. У тих мисниках, висота яких значно переважала їхню ширину, перегоронок не робили. Тильну сторону навісного мисника з відкритими полицями майже ніколи не зашальовували дошками. Зашальований мисник виявлено лише в с. Будо-Вороб'ї (Малинського р-ну) [1, арк. 39]. На стіну, яка проглядалася між полицями, інколи приклеювали, прикноплювали або прибивали маленькими цвяхами газету, кольоровий папір, шпалери тощо (с. Макалевиці Радомишльського р-ну, Мелені Коростенського р-ну) [1, арк. 70; 3, арк. 1]. У повоєнний період подекуди мисники завішували тюлевими фіранками, нижні полиці – тканиною на шнурочку. Часто невеликий за розмірами мисник завішували тканиною повністю (с. Будо-Вороб'ї Малинського р-ну, Макалевиці Радомишльського р-ну, Базар, Межиліска Народицького р-ну) [1, арк. 30, 52, 70]. Невеликий мисник, складові якого становили три полиці, вмонтовували у внутрішню стіну хати (с. Межиліска Народицького р-ну) [2, арк. 6].

Великі навісні мисники не оздоблювали, менші інколи прикрашали карнизом у вигляді вирізаного еліпса з просвердленими у ньому по периметру ненаскрізними дірами, карнизом у вигляді трикутника, збитого із профільованих листів чи прямої контурно вирізані дошки, в якій наскрізно просвердлювали та вирізали різної величини отвори (с. Макалевиці Радомишльського р-ну) [1, арк. 70]. У повоєнний період майже скрізь мисники почали фарбувати.

На досліджуваній території широкого розповсюдження набули навісні масивні мисники, в яких знизу на ширину і на висоту однієї або двох полиць навішувалися на кусочках шкіри або металевих завісах двоє тахльованих дверцят. Так виникла закрита шафка, в якій відкритими залишали дві або три верхні полиці (с. Горинь, Велика Рача, Чудин Радомишльського р-ну, Іванівка, Буки Малинівського р-ну, Каленське Коростенського р-ну) [1, арк. 42, 47, 48].

Побутували також мисники, в яких простір розділяла ще одна дошка, а зліва або справа кріпилися дверцята з однією або двома вставними тахель, з іншого ж боку полиці залишалися відкритими (с. Межиліска, Рудня-Базарська Народицького р-ну, Осика, Обиходи Коростенського р-ну) [1, арк. 56; 2, арк. 6]. В останньому верхня полиця такого мисника продовжувалася понад вхідними дверима до хати, аж до поздовжнього масивного сволока. Інколи така полиця кріпилася до стіни за допомогою “кісяка”, тобто планки, прибитої до неї (с. Недашки Малинського р-ну) [1, арк. 1].

Широкого розповсюдження у 50-60-х рр. ХХ ст. набули навісні мисники, які закривалися двома вертикальними дверцятами. Називали їх буфетами. Кожне з дверцят ділилося на дві або три частини, в утворені верхні рами яких вставляли скло, а знизу тахлі. Задню частину цього мисника часто зашальовували дошками. Скажімо, мисник із с. Буки (Малинського р-ну) складався з двох частин: трьох верхніх полиць, зачинених заскльеними дверцятами, які у свою чергу ділилися відповідно на три рамки, та нижньої шафи, яка зачинялася двома тахльованими дверцятами [1, арк. 53]. У цьому ж селі подібний мисник прикрашав розвинений, масивний, контурно вирізаний карниз у вигляді стилізованих птахів, розташованих симетрично в центрі. В іншому випадку вертикальні фасадні частини мисника прикрашали виточені у формі пілястрів елементи, рами віконечок – контурна різьба. Мисники малювали темною фарбою (с. Старі Вороб'ї Малинського р-ну, Заруддя Іванківського р-ну). В селах Горинь та Старі Вороб'ї (Малинського р-ну) мисник мав карниз у формі трикутника з профільованими сторонами або контурно вирізаним завершенням [3, арк. 27, 79]. На всі верхні засклені полиці без винятку наставляли в один ряд миски. В закритій нижній шафці зберігали молоко в банках, інше хатне начиння. В с. Великий Ліс (Коростенського р-ну) рами дверцят навісного мисника були незасклені, а лише заставлені тахлями [1, арк. 87].

У післявоєнний період, особливо в 60-ті рр. ХХ ст., набутком поліщуків став комплект меблів, який автор схильний називати мисником-шафою, позаяк його складовими були і мисник, і шафа, на якій він стояв. В усіх селах цей комплект меблів називали

“буфетом” або “посудною шафою”. Боковини нижньої частини (шафи) завжди були ширшими від верхньої (мисника). В с. Обиходи (Коростенського р-ну) [1, арк. 76] мисник перегороджений навпіл, права його частина закрита дверцятами, а ліва – три відкриті полиці, на яких виставляють миски. Шафка і полиці мисника дещо піднесені над рівнем верхньої площини нижньої великої шафи. Мисник утримується на двох вертикальних дошках, що правлять одночасно за ніжки. Така конструкція дозволила використовувати верхню площину нижньої шафи, де зберігають різноманітне кухонне начиння.

В іншому різновиді меблевого комплексу на нижню шафу замість мисника з частково відкритими полицями наставляли повністю зашклену шафку, яку, як і комплект в цілому, позначають терміном “буфет” (с. Будо-Вороб’ї, Старі Вороб’ї Малинського р-ну, Вишевичі Радомишльського р-ну, Рудня-Базарська Народицького р-ну) [1, арк. 34, 55, 65; 3, арк. 11]. Загалом, цей комплект меблів можна інтерпретувати буфетом-шафою. Малювали їх обов’язково олійними фарбами, часто темного кольору.

Виходячи з вказаних характеристик мисника та особливостей його розвитку, приходимо до висновків, що на дослідженій території побутували: а) навісний мисник з відкритими полицями; б) навісні мисники з відкритими полицями та однією шафою; в) навісний буфет; г) комплект мисник-шафа; д) комплект буфет-шафа.

01. Одинарна полиця над піччю (с. Злобичі Коростенський р-н). Фото В. Сивака, 1996 р.

02. Міжсволокова полиця (с. Буки Малинський р-н). Фото В. Сивака, 1996 р.

03. Комбінована полочка-вішалка (с. Велика Рача Радомишльський р-н). Фото В. Сивака, 1996 р.

04. Полиця-“божниця” (с. Велика Рача Радомишльський р-н). Фото В. Сивака, 1996 р.

05. Полиця в сінях (с. Обиходи Коростенський р-н). Фото В. Сивака, 1996 р.

06. Полиці в коморі (с. Великий Ліс Коростенський р-н). Фото В. Сивака, 1996 р.

07. Навісний мисник з відкритими полицями та шафою (с. Межиліска Народицький р-н). Фото В. Сивака, 1996 р.

08. Навісний мисник з відкритими полицями (с. Рубежівка Народицький р-н). Фото В. Сивака, 1996 р.

09. Стоячий комплект мисник-шафа (с. Обиходи Коростенський р-н). Фото В. Сивака, 1996 р.

10. Навісний буфет (с. Великий Ліс Коростенський р-н). Фото В. Сивака, 1996 р.

11. Комплект буфет-шафа, майстер-мебляр Р. Хвостицький (с. Межиліска Народицький р-н). Фото В. Сивака, 1996 р.

Джерела та література

1. Архів Інституту народознавства НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 426. – Зош. 1: Польові етнографічні матеріали до теми “Інтер’єр народного житла”, зібрані В. П. Сиваком у Житомирській та Київській обл. в 1996 р. – 93 арк.
2. Архів Інституту народознавства НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 426. – Зош. 2: Польові етнографічні матеріали до теми “Інтер’єр народного житла”, зібрані В. П. Сиваком у Житомирській та Київській обл. в 1996 р. – 13 арк.
3. Архів Інституту народознавства НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 426. – Зош. 3: Польові етнографічні матеріали до теми “Інтер’єр народного житла”, зібрані В. П. Сиваком у Житомирській та Київській обл. в 1996 р. – 101 арк.
4. Баран В. Д. Походження слов’ян / В. Д. Баран, Д. Н. Козак, Р. В. Терпиловський. – Київ : Наукова думка, 1991. – 140 с.
5. Бойченко В. Етнографічні особливості польсько-подільської перехідної зони / В. Бойченко // Джерела до української етнології : матеріали польових досліджень. – Київ : Задруга, 2011. – Вип. I. – С. 212–236.
6. Бойченко В. Короткі етнографічні відомості про с. Поліці Камінь-Каширського району Волинської області кінця XIX – початку XX століття / Валентина Бойченко // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. – Рівне : Перспектива, 2003. – Вип. IV. – С. 64–99.
7. Данилюк А. Г. Традиційна архітектура регіонів України : Полісся / А. Г. Данилюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Ів. Франка, 2001. – 147 с.
8. Свирида Р. О. Обладнання традиційного житла Правобережного Полісся / Р. О. Свирида // Народна творчість та етнографія. – Київ, 1979. – № 3. – С. 56–63.
9. Сивак В. Інтер’єр польського житла / Василь Сивак // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. – Вип. 3. У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. – С. 125–166.
10. Сивак В. Народні меблі у селянському житті Український Карпат та Середнього Полісся кін. XIX – XX ст.: тесана нерухома лава / Василь Сивак // Народознавчі зошити. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2015. – № 5 (125). – С. 1092–1104.
11. Сивак В. Поліція / Василь Сивак // Мала енциклопедія українського народознавства. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2007. – С. 467.
12. Таранущенко С. А. Давнє польське житло / С. А. Таранущенко // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 1. – С. 8–23.

УДК 392.81(=161.2):[664.65.05:664.653]

А. Зюбровський

ПІКНА ДІЖА У НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНЦІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО
ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО РЕГІОНУ: ОСОБЛИВОСТІ ВИГОТОВЛЕННЯ ТА ПОВОДЖЕННЯ

На основі аналізу наукової літератури, опублікованих джерел та власних польових етнографічних матеріалів досліджено особливості технології виготовлення та поводження із центральним компонентом групи хлібопекарського начиння – пікною (хлібно) діжею, призначеною для заквашування та пластифікаційної обробки (замішування) вчиненого (кислого) тіста. З’ясовано семантику значної кількості обрядодій, пов’язаних із використанням цього бондарного посуду, та встановлено чинники, що визначали його семіотичний статус.

Ключові слова: пікна діжа, клепки, хліб, тісто, жінка, нечисте дерево, миття ритуальне.

On the base of analysis of the scientific literature, published sources and own ethnographical data’s the author explores peculiarities of producing and treatment with the main component of the bread baking utensils group – dough trough – which meant for leavening and kneading of leavened dough. The numerous rites connected with this cooper’s barrel explained, also defined factors which determined its semiotic status.

Key words: dough trough, lags, bread, dough, woman, foul tree, ritualistic washing.

Центральним компонентом групи хлібопекарського начиння була пікна або хлібна діжа. Вона відома не всім слов’янським народам. Так, для народної культури південнослов’янських етносів, яким не було притаманне виготовлення вчиненого хліба, характерним є застосування при хлібопеченні лише хлібного корита.

Варто зауважити, що вчені-етнологи на даний час вже торкалися окресленого кола питань. Наприклад, роботи С. Гвоздевич присвячена особливостям бондарства українців Карпат [15]. Т. Пархоменко писала про роль діжі у повсякденні та обрядовості поліщуків [32, с. 116–121]. Однак територія Південно-Західного історико-етнографічного регіону*, з даної точки зору, більшою мірою залишається на сьогодні поза увагою дослідників.

Терміни, якими означають цей бондарський виріб, характеризує значний ступінь однорідності. На території Південно-Західного історико-етнографічного регіону України найпоширенішими є “діжа”, “діжка”, “пікна діжа”, “хлібна діжа” (на Поліссі поширений термін “пікална діжа” [12, с. 150]).

Це хлібопекарське знаряддя було конусоподібною або циліндричною форми, зі вставним дном і зйомним віком. Клепки для діжі виготовляли із таких порід дерева, як сосна, смерека, липа, клен, явір, ялиця, дуб та бук. Вибір таких порід деревини зумовлений необхідністю забезпечення для діжі функціональної міцності та водонепроникності. Дно, зазвичай, робили дубовим, адже це дерево є найміцнішим, що сприяло кращому збереженню бондарського виробу.

Діжу часто виготовляли із мішаних клепок, що пов’язано з прикметами ірраціонального характеру. Зокрема, поліщуки вважали, що тісто добре вдається лише у діжі із дубово-соснових клепок [32, с. 116]. Зв’язок між дубовою та сосновою деревиною при виготовленні діжі в українців зберігся у приказці: “Соснові клепки, дубове дно”. Це поєднання, на думку селян, сприяло кращому сквашуванню тіста [12, с. 150].

Вибір деревини для виготовлення діжі регулювали також певні приписи:

1. Діжу виготовляли із “чистих” порід деревини (в основному з дуба та сосни) [11, с. 157]. Проте існував чинник, який обмежував застосування хвойних порід у якості матеріалу для пікної діжі – вплив цієї деревини на зміну ароматичних властивостей тіста: у діжі “з соснового дерева буде тісто чути” [4, с. 15–16], “хвойні діжі мають запах” [2, с. 84]. З тієї ж причини не виготовляли цього бондарного виробу із верби, оскільки її деревина надавала тісту гіркою присмаку [5, с. 30]. Частіше виготовлення діжок з дуба, ніж з сосни, частково вмотивоване й тим, що цю породу вважали ритуально-чистою. Слід підкреслити, що поляки та білоруси намагалися виготовити діжу з дуба, адже такі бондарські вироби вважали найкращими [40, с. 97]. Якщо ж не було можливості зробити діжу з дуба, “давали хоча б дві дубові клепки” [45, с. 12]. Така незначна кількість цієї деревини навряд чи могла впливати на процес бродіння через свої фізико-хімічні властивості. Отож це – ще один аргумент щодо трактування дуба у народній культурі слов’ян як ритуально-чистої деревини.

* Південно-Західний історико-етнографічний регіон охоплює більшу південно-західну частину Вінницької, лісостепові райони Волинської та Рівненської областей, повністю Хмельницьку, Тернопільську, Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку й Закарпатську області. Він включає наступні історико-етнографічні райони: Волинь, Буковину, Поділля, Покуття, Опілля, Бойківщину, Лемківщину, Гуцульщину та рівнинне Закарпаття [30; с. 42–43].